

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-3-14>

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗИГМУНДА ФРОЙДА

Марина Мазур,

аспірант кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5371-490X

mazur.marina92@gmail.com

Анотація. Метою дослідження є історико-філософська концептуалізація феномена особистості в контексті теорії психосексуального розвитку Зигмунда Фрейда. Методологічна база дослідження складається з таких загальнонаукових принципів (підходів): принципу об'єктивності і принципу цілісності. Також у цій статті було передбачено використання таких загальнофілософських методів пізнання: феноменологічного методу, герменевтичного методу та психоаналітичного методу. У процесі дослідження були отримані такі висновки: по-перше, було визначено, що становлення особистості залежить від поступового проходження низки стадій психосексуального розвитку (оральної, анальної, фалічної, латентної та генітальної), що відповідають певним ерогенним зонам, які є для дитини джерелом насолоди. По-друге, обґрунтовано, що комплекси Едіпа (у хлопчиків) і Електри (в дівчаток) становлять основу культури, що відштовхується від соціальних імперативів і запроваджує систему заборон (табу) на інцестуозні зв'язки. Визначальним підґрунтям комплексів Едіпа і Електри є еротичний сексуальний потяг, який пробуджується в дитини до одного з батьків протилежної статі. Проте іншого представника своєї статі як хлопчик, так і дівчинка сприймають як суперника і транслюють щодо нього амбівалентні почуття з відтінком ненависті, що виникають на ґрунті ревнощів на підсвідомому або свідомому рівні. По-третє, наголошено, що на Едіповій стадії (фалічній фазі розвитку) в дитини формується система етичних цінностей «Супер-Его», що виникає в результаті внутрішнього протистояння між комплексом провини і Я-ідеалом, який з'являється в процесі засвоєння батьківських установок. По-четверте, підкреслено, що інстанція «Супер-Его» закріплює на рівні свідомості етичні принципи, ідеали і табу, які контролюють поведінку особистості та блокують її примітивні інстинкти.

Ключові слова: психосексуальний розвиток особистості, сублимація, оральна стадія, анальна стадія, фалічна стадія, латентна стадія, генітальна стадія, Едіпів комплекс, комплекс Електри.

HISTORICO-PHILOSOPHICAL CONCEPTUALIZATION OF THE PHENOMENON OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF SIGMUND FREUD'S THEORY OF PSYCHOSEXUAL DEVELOPMENT

Maryna Mazur,

Postgraduate Student at the Department of Philosophy

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5371-490X

mazur.marina92@gmail.com

Abstract. The purpose of the study is a historico-philosophical conceptualization of the phenomenon of personality in context of Sigmund Freud's theory of psychosexual development. The methodological basis of the study consists of the following general scientific principles (approaches): principle of objectivity and principle of integrity. Also in this article it was envisaged the used of such general philosophical methods of knowledge: phenomenological method, hermeneutical method and psychoanalytic method. In the course of the study were obtained the following conclusions: firstly, it was determined, that the formation of the personality depends on the gradual following of a number of stages of psychosexual development (oral, anal, phallic, latent and genital), that correspond to certain erogenous zones, which are for the child a source of pleasure. Secondly,

it is substantiated, that complexes Oedipus (in boys) and Electra (in girls) form the basis of a culture, that is repelled by social imperatives and implement system of prohibitions (taboos) on incestuous connections. The defining basis of complexes Oedipus and Electra is the erotic sexual attraction, which awakens in the child to one of the parents of the opposite sex. However another representative of one's own sex, as boy so and girl perceive, as a rival and broadcast in relation to him ambivalent feelings with a hint of hatred, that arise on the basis of jealousy on a subconsciousness or consciousness level. Thirdly, it is noted, that in the Oedipal stage (phallic phase of development) in a child formed the system of ethical values of the "Super-Ego", which emerges in a result of the internal opposition between guilt complex and Self-ideal, which appears in the process of assimilation of parents attitudes. Fourthly, it is emphasized, that the instance of the "Super-Ego" enshrines on the level of consciousness ethical principles, ideals and taboos, which control the behavior of the personality and block her primitive instincts.

Key words: psychosexual development of personality, sublimation, oral stage, anal stage, phallic stage, latent stage, genital stage, Oedipus complex, Electra complex.

Вступ. Австрійський психоаналітик Зигмунд Фройд (1856–1939 рр.) виявляв і досліджував психічні властивості різних вікових категорій людей для того, щоб визначити закономірності еволюції на рівні суспільства.

Передусім фрейдівська психоаналітична теорія розвитку особистості ґрунтується на обмеженнях (табу), встановлених культурою (суспільством), які стимулюють процес сублимації і вказують людині шлях до виходу з лабіринту гедоністичних прагнень, котрі залишають гіркий присмак тривоги. Вчений вважав, що позбутися страху і тривоги можна тільки за допомогою сублимації як конструктивного механізму психологічного захисту (процесу витіснення безсвідомих потягів), що узгоджується з прагненнями конкретного суб'єкта не піддаватися інстинктивним афектам і спонуканням, що наближають його до краю прірви, з якої він може зірватися будь-якої миті (прим. тут йдеться про можливий вибір деструктивної стратегії поведінки). Дослідник пояснює, що «сексуальні інстинкти погано піддаються приборканню. Кожна людина, яка бажає долучитися до досягнень цивілізації, наражається на небезпеку повстання своїх сексуальних інстинктів проти цієї сублимації. Суспільство не може уявити більш серйозної загрози для своєї цивілізації, ніж та, яка виникла б у результаті задоволення сексуальних інстинктів шляхом їхнього перенаправлення на їх початкові цілі» (прим. переклад тут і далі по тексту мій – М.М.) (Freud, 2018: 13).

Однак людина звикла пливати за течією і не бажає кардинально змінювати своє життя і виходити за межі власної «зони комфорту» через затмарений стан свідомості та яскраво виражений егоїзм, який насправді є бар'єром на шляху до її світлого майбутнього. Апелюючи до поглядів Зигмунда Фрейда і Альфреда Адлера, американський науковець Тревор Педерсон говорить про те, що «егоїзм – це не просто збереження, а «збільшення», або воля до влади особистості...» (Pederson, 2015:6). Проаналізувавши ситуацію з різних сторін, дослідник зрозумів, що переживання цього досвіду необхідне людині для того, щоб вона зрозуміла всю небезпечність становища, в якому опинилася і все-таки вийшла із замкненого кола та поборолася в собі егоїста, який намагається «вийти за межі своєї рівної частки і завоювати те, що належить іншим або природі» (Pederson, 2015: 6). За таких обставин людина може навіть не усвідомлювати, що своєрідним тригером цих проблем є не зовнішні обставини, а внутрішні комплекси, які родом із дитинства.

Метою дослідження є історико-філософська концептуалізація феномена особистості в контексті теорії психосексуального розвитку Зигмунда Фрейда. Досягнення мети передбачає постановку та вирішення таких завдань: (а) здійснити інтерпретацію змісту стадій психосексуального розвитку особистості; (б) виявити сутність процесу формування статевої (гендерної) ідентичності особистості.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових принципів (підходів), серед яких було виділено принцип цілісності, який був затверджений для сприйняття

особистості, як інтегрованої системи, що складається з розрізнених структур: «Воно» (нім. Es) – «Я» (нім. Ich) – «Над-Я» («Суперего») (нім. Über-Ich), які органічно поєднуються між собою. Принцип об'єктивності виконував функцію очищення від суб'єктивних вкраплень накопиченої інформації, яка була отримана в процесі аналізу першоджерел. А також у межах цього дослідження використовувалися загальнофілософські методи пізнання: герменевтичний метод призначався для смислової експлікації закономірностей психосексуального розвитку особистості; психоаналітичний метод впроваджувався для виявлення особливостей трансформації особистості в процесі її розвитку; феноменологічний метод застосовувався для розкриття квінтесенції особистості як унікального універсуму.

Результати дослідження та їх обговорення. Зигмунд Фройд був одним із перших вчених, хто у зв'язку з кризою традиційних уявлень про психічний (ментальний) світ людини, зацікавився пізнанням психічної реальності. Мислитель зосередився на детальному вивченні так званого внутрішнього «тектонічного розлому» між «Воно» – інстинктивними імпульсами (принципом задоволення) і «Над-Я» («Суперего») – соціальними вимогами (принципом реальності). Інтрапсихічний конфлікт у людини розгортається між бажаннями задовольнити свої примітивні потреби та заборонами (табу), які встановлюються найближчим оточенням і соціумом, який, зі свого боку, вимагає від неї дотримання морально-етичних норм. Звертаючись до міркувань Зигмунда Фройда, американський науковець Вільям Брюс Парсонс констатує, що «перший набір законів (табу) народився *не* (прим. курсив автора – *Вільяма Брюса Парсонса*) відстороненим критичним розумом і виробництвом прорахованого плану суспільного життя, ніби перші блискучі філософи якимось чином виступили на перший план, а у відповідь на безсвідоме і його «інстинкти» (triebe)» (Parsons, 2021: 58). Найвпливовішими постатями, що всіляко протегують розвитку дитини на початковому етапі життєвого циклу, є батьки. Передумовою нормального психічного розвитку дитини є поступовий процес прогресивно-регресивної соціалізації.

На думку засновника класичного психоаналізу Зигмунда Фройда, поведінкою індивіда керують безсвідомі інстинкти, які не контролюються свідомістю і до того ж можуть негативно впливати на людину та її життєдіяльність. Вони перетворюють її на конфліктного егоїстичного невротика з розхитаним его-радикалом, що починає сповідувати ідеологію подвійних стандартів. Резюмуючи вищевикладене, американський вчений Роберт Пол (Пауль) додає, що «...в основі фрейдівської картини людської психіки лежать рушійні сили сексу та агресії, а також фантазії про всемогутній нарцисизм. З цих не дуже багатообіцяючих інгредієнтів, які зовсім не протидіють дарвінівській картині життя загалом, Фройд створює картину людської істоти, яка, принаймні, буде відчувати себе як вдома в суспільстві або «цивілізації» і буде здатна на істинне співчуття та повагу до інших» (Paul, 2021: 22).

Слід сказати також про те, що класичний психоаналіз сприймається багатьма науковцями скептично і розглядається ними як псевдонауковий напрям через відсутність переконливих аргументів, які б повністю підтверджували достовірність виявлених на практиці фактів. Одним з основних недоліків класичного (фрейдівського) психоаналізу можна вважати зведення сексуальності на п'єдестал, яка за сприятливих умов може бути сублімована в будь-яку конструктивну суспільну діяльність, тобто перетворитися на енергетичний ресурс, необхідний людині для забезпечення життєдіяльності.

Зокрема, світоглядний фундамент Зигмунда Фройда сформували ідеї еволюціонізму, природничо-наукового матеріалізму, емпіризму та європейського раціоналізму (прим.: вчений у молоді роки, будучи гімназистом і прихильником наукового прогресу, при цьому критично ставився до релігії як до гальмівного чинника на шляху до суспільного прогресу і розвитку особистості).

Теорія психосексуального розвитку особистості Зигмунда Фройда базується на двох аспектах: (а) переосмисленні дитячого досвіду, який залишає відбиток на подальшому психічному розвитку індивіда. На думку вченого, відмінні риси особистості закладаються в досить ранньому віці –

до п'яти років; (б) дитина вже з народження володіє сексуальною психічною енергією (від лат. *libido* – інстинкт життя), яка допомагає їй досягти фізіологічної та соціальної зрілості. Водночас необхідно зазначити, що в дитячому віці процес поступового дорослішання (перехід від однієї стадії до іншої) співвідноситься з різноманітними формами прояву сексуальності. Крім того, психосексуальний розвиток особистості є біологічно зумовленим процесом, а поступова зміна стадій онтогенетичного розвитку позначається зростанням рівня сексуальності.

Психосексуальна теорія розвитку вказує на той факт, що нормальний психічний розвиток дитини як автоеротичного суб'єкта пов'язаний із чуттєвим задоволенням первинної сексуальної потреби (еротичною стимуляцією ерогенних зон), яке викликане гормоном допаміном. Вчений стверджує, що становлення особистості охоплює п'ять стадій (фаз) психосексуального розвитку, які відповідають певним ерогенним зонам. Серед ключових періодів психосексуального розвитку особистості дослідник визначив: (1) *оральний*, (2) *анальний*, (3) *фалічний*, (4) *латентний* та (5) *генітальний* (прим. курсив мій – М.М.). Протягом усього життя людина незалежно від соціального і культурного рівня проходить певні етапи трансформації, які змінюються залежно від циркуляції сексуальної (лібідозної) енергії по ерогенних зонах (найбільш чуттєвих областях тіла, які виступають центром задоволення). Тепер перейдемо безпосередньо до розгляду кожної з п'яти стадій психосексуального розвитку особистості і докладніше їх охарактеризуємо.

Першою фазою розвитку особистості є *оральна стадія* (прим. курсив мій – М.М.) [нім. *Orale Phase*] (від 0 до 18 міс.). На біологічній стадії (прим. мається на увазі оральна фаза розвитку) немовля швидко зростає і повністю перебуває залежно від матері в плані отримання насичення і задоволення, яке малюк відчуває в процесі годування.

На перший план серед провідних біологічних потреб цього періоду виходить процес вживання їжі, а головною ерогенною зоною є ротова порожнина, яка виконує функцію живлення: смоктання, кусання і жування. Віковий проміжок від 2 до 3 місяців вирізняється з-поміж інших фаз розвитку яскраво вираженими різкими емоційними коливаннями (лабільністю), що варіюється між вдовolenням та невдоволенням.

Висвітливши особливості цієї стадії розвитку, можна зробити висновок про те, що фіксація лібідо на оральній стадії (орально-пасивний тип особистості) відбувається в результаті недостатньої або надмірної стимуляції, що з'являється на тлі травматичного відлучення від матері і у зв'язку з цим у дитини з'являється залежність, що викликає відчуття втрати задоволення. Поза тим, концентрація лібідо на цій стадії вже у зрілому віці запускає механізм типових поведінкових деструктивних патернів, що призводять до генерування шкідливих звичок, таких як вживання алкоголю, паління, непереборне бажання гризти нігті і т. д.

Зигмунд Фройд маніфестує, що орально-пасивний тип особистості схильний бути надмірно довірливим та залежним від оцінки соціуму. Водночас орально-агресивному (садистському) типу (від 6 міс. до 12 міс.) => [період появи зубів] властива фрустрація (нім. *Versagung*) (кусання як вираження невдоволення), що спричинена відстороненістю матері від догляду за дитиною, яка за такої умови почуває себе на емоційному рівні покинутою та намагається через відповідну реакцію привернути до себе увагу. У цьому плані цікавою є позиція американського психоаналітика Марка Солмса, яка зводилася до однозначного принципу: «якщо тригер мимовільної поведінки багаторазово поєднується зі штучним стимулом, то штучний стимул викликати ту ж мимовільну реакцію, що і вроджений стимул» (Solms, 2021: 10–11). Звідси випливає, що фіксація виникає в разі ігнорування дитячих психосексуальних бажань (фрустрації) або надмірного батьківського контролю і відсутності свободи дій (гіперопіки). У разі виявлення фіксації на цій стадії в дорослому віці в людини формується так званий профіль оптиміста або ж песиміста, але здебільшого може спостерігатися нахил у бік песимізму, який межує з цинізмом та спостерігаються такі риси характеру, як схильність до безпідставної критики інших людей та домінування і експлуатації людей заради самоствердження (наявність

роздутого его) з метою пошуку власної вигоди і т. д. Крім того, Зигмунд Фройд проводить аналогію між поняттями «фіксація» і «регресія» (прим. процес повернення на попередній рівень розвитку, що характеризується інфантильними патернами поведінки). Фіксація – це момент зацикленості особистості на будь-якій стадії психосексуального розвитку. Загалом фіксація (нім. Fixierung) у фрейдівському розумінні – це «...важливе джерело емпіричного досвіду: невротик – і взагалі будь-яка людина – носить на собі відбиток дитячого досвіду, зберігає прив'язаність (більш-менш приховану) до певних способів задоволення, певних типів об'єкта і архаїчних відносин» (Laplanche & Pontalis, 1996: 559).

Другою важливою фазою розвитку особистості є *анальна стадія* (прим. курсив мій – М.М.) [нім. Anale Phase] (від 18 міс. до 3 років). У цей період головним завданням дитини є контроль над функціями власного тіла, а енергія лібідо сконцентрована навколо анімуса. Насамперед у дитини на цьому рівні розвитку проявляються такі особистісні риси, як дисциплінованість, скрупульозність та акуратність і т. д. На анальній стадії відбувається набуття нових звичок, таких як регулярне заохочення дитини до регулярного відвідування туалету. Протягом цього періоду акцент робиться на відчуттях, що з'являються під час дефекації та сечовипускання (уретральний вектор). Дитина отримує задоволення від випорожнення фекалій.

Згідно з думкою Зигмунда Фрейда, вирішальне значення в розвитку особистості відіграє саме батьківська методика підготовки дитини до реалізації цієї потреби. У цьому питанні, безумовно, все залежить саме від батьківської реакції і їх безпосереднього ставлення до процесу і, звісно, ж від їх вибору патернів поведінки, що можуть бути представлені в різноманітних формах: (а) *наказу* (прим. курсив мій – М.М.) (анально-утримуючий тип особистості) (під час розгортання негнучкого поведінкового сценарію можемо спостерігати за схильністю до утримання, яка може стати причиною виникнення запорів і т. д.). Якщо ж фіксація, як заявляє дослідник, відбувається в межах цього періоду, то вже в дорослому віці в людини можна помітити такі особливості прояву її характеру, як емоційна лабільність, що може виникнути на тлі невизначеності, а також наполегливість, педантичність, скупість і т. д.; (б) *вимоги* (прим. курсив мій – М.М.) (анально-виштовхувальний тип особистості) породжує образ руйнівника, який з'являється в результаті непомірної батьківської суворості. Фіксація на цьому рівні розвитку передбачає невротичність (занепокоєння) індивіда і його схильність до садизму, що має імпульсивний характер і т. д.; (в) *заохочення і схвалення за регулярність виконання дії* (прим. курсив мій – М.М.), що пов'язана з очищенням вмісту кишківника і формує в дитини адекватну самооцінку, здатність до самоконтролю та розкриває здібності до творчості і т. д.

Наступною стадією психосексуального розвитку є *фалічна (істерична) стадія* [нім. Phallische Phase], або *інфантильно-генітальна фаза розвитку*, (прим. курсив мій – М.М.) (від 3 до 6 років). У рамках цього періоду дитина фокусується на ерогенній області геніталій, тобто проходить етап статевої самоідентифікації і усвідомлює свою статеву приналежність (за встановленою гендерною ознакою: відсутністю або наявністю статевого органа – пеніса). На думку Зигмунда Фрейда, на цьому етапі через підвищений рівень лібідо в дитини виникає відчуття збудження, яке набуває сексуального забарвлення. Гормональний вибух (внутрішній колапс), викликаний генітальною стимуляцією, супроводжується двозначними почуттями: з одного боку, захищеністю, що дарують їй батьки, а з іншого боку, ревностями (боротьбою за увагу кожного з батьків, які є для неї референтними особистостями). Упродовж цього періоду продовжується процес триангуляції (прим. включення батька в міжособистісні стосунки між матір'ю і дитиною), який був розпочатий ще на анальній стадії і характеризується амбівалентною прив'язаністю, що виражається в любові, безумовному прийнятті та бажанні безпосередньої душевної близькості сина і матері та, відповідно, доньки і батька, що допомагає представникам обох статей отримати певний досвід, який пізніше може знадобитися для того, щоб побудувати правильну комунікацію з представниками протилежної статі.

На підставі вищевикладеного можна сказати про те, що нарижним каменем фрейдівської психоаналітичної теорії є *комплекс Едіна* (прим. курсив мій – *М.М.*) (нім. Ödipuskomplex) і *Електри* (прим. курсив мій – *М.М.*) (нім. Elektrakomplex), які виникають на фалічній стадії розвитку. Достеменно відомо, що Зигмунд Фрейд лише умовно розділяв ці поняття і застосовував термін «Едіпів комплекс» до представників як чоловічої, так і жіночої статі. Науковець розглядав Едіпів комплекс крізь призму психічної бісексуальності (поєднання чоловічого та жіночого начала) і обстоював думку про те, що дитина здатна здійснити різкий перехід, так званий «квантовий стрибок» від активності до пасивності та гармонійно поєднати в собі обидві сутності (природи). Цікавим фактом є те, що бісексуальність хлопчиків, з одного боку, відображається у виборі референтного об'єкта, яким є матір, та амбівалентній прив'язаності до батька, а з іншого боку, хлопчик може побудувати відносини з батьком на основі взаєморозуміння і свідомо обрати позицію жертви і водночас продемонструвати вороже ставлення до матері.

Зигмунд Фрейд у процесі своєї діяльності (практики) інтерпретував спогади і сновидіння дітей та дорослих людей, лейтмотивом яких здебільшого було латентне інцестуозне бажання щодо власної матері, та дійшов висновку, що дитячий досвід є передумовою виникнення інцестуозного потягу сина до матері (Едіпів комплекс – у хлопчиків) та статевого потягу доньки до батька і сприйняття його як сексуального об'єкта (комплекс Електри – у дівчаток). Слід зауважити, що квінтесенцією Едіпового комплексу і комплексу Електри є амбівалентність почуттів (прим. дихотомія: любов / ненависть), що з'являється в дитини до батьків. Іншими словами, амбівалентність почуттів полягає в появі в дитини будь-якої статі спрямованого сексуального потягу до матері або батька – кровного родича протилежної статі, тоді як до іншого члена сім'ї, особи, яка належить до однієї з нею статі, вона ставиться неприязно тому, що бачить у ньому конкурента, який є перешкодою на шляху до реалізації мети. Досліджуючи природу інцесту в різних племен, дослідник у своїй роботі «Тотем і табу» (1913 р.) пише про те, що «ми, звичайно, не будемо очікувати, що ці бідні, голі канібали були моральними у своєму сексуальному житті в нашому розумінні, що вони накладали високий рівень обмеження на свої сексуальні потяги. І все ж таки ми дізнаємося, що вони поставили собі за мету запобігти кровозмішувальним сексуальним відносинам із вибірковою ретельністю і скрупульозною суворістю» (Freud, 2021: 10).

Перша згадка про Едіпів комплекс промайнула в листуванні між Зигмундом Фрейдом і його другом німецьким лікарем Вільгельмом Фліссом (1858 – 1928 рр.), з яким із плином часу дороги розійшлися через взаємні непорозуміння. А тепер трохи заглибимося в історію... Ідейним джерелом теорії психосексуального розвитку особистості стала трагедія давньогрецького драматурга Софокла (бл. 496 – 406 рр. до н. е. V ст. до н. е.) «Цар Едіп» (бл. 429 – 426 рр. до н. е. – V ст. до н. е.). Історія розгортається навколо трагічної звістки про можливу смерть батька від руки власного сина. Отримавши таке жахливе передбачення від дельфійського оракула, фіванський цар Лай – чоловік Епікасти (рідної матері Едіпа) – неабияк злякався, але не розгубився і одразу, не роздумуючи, прийняв рішення про вбивство свого малолітнього сина Едіпа. Він наказав своїм вірним васалам покинути малюка біля підніжжя гори Кіферон на розтерзанні диким тваринам.

Аналізуючи цю ситуацію, Зигмунд Фрейд у своїй роботі «Мойсей і монотеїзм» (1939 р.) пише, що «під час вагітності або раніше оракул або сон попереджає батька про те, що народження дитини таїть серйозну небезпеку для його безпеки. В результаті батько (або особа, яка представляє його інтереси) наказує убити новонародженого або піддати його надзвичайній небезпеці...» (Freud, 2021: 16). Однак стратегія рідного батька зазнала фіаско, і Едіпу вдалося не тільки вижити, незважаючи на потенційну загрозу життю, але і знайти для себе прийомну родину.

Втім, дізнавшись через деякий час про фатальні наслідки, які можуть спіткати його в майбутньому (прим. Едіп довідався від оракула про те, що він може стати вбивцею рідного батька), він поспішно приймає рішення піти з дому заради безпеки свого прийомного батька та йому

все ж не вдається втекти від долі... І одного разу Едіп (лат. Oedipus), зустрівши на своєму шляху Лая і нічого не підозрюючи, адже він був на сто відсотків впевнений у тому, що лихо все ж обійшло його стороною, вступає з ним в протистояння, яке в результаті призводить до фатального фіналу. Згодом, вже перебуваючи у Фівах, Едіп (грец. Οἰδίπους) спокушає свою рідну матір Епікасту і замість свого батька Лая стає правителем Фів, але доля не була до Едіпа прихильною і він, не витримавши тиску обставин, вирішив виколоти собі очі та змушений був залишити місто в супроводі своєї молодшої доньки Антігони, яка зголосилася йому в цьому допомогти (прим. див. картину французького художника Шарля Франсуа Жалабера (1819–1901 рр.) – «Чума у Фівах. Антігона виводить сліпого Едіпа з Фів» (1842 р.)). Правду кажучи, доля не була привітною і до Епікасти, яка вирішила звести рахунки з життям, оскільки на поверхню вийшла жахлива правда, що знищила всі її надії на світле майбутнє (прим. див. фільм – «Цар Едіп» (1967 р.) італійського кінорежисера П'єра Паоло Пазоліні (1922 –1975 рр.)).

Вперше поняття Едіпового комплексу було представлено Зигмундом Фройдом у роботі «Про особливий тип вибору об'єкта у чоловіка» (1910 р.). У спеціалізованому психоаналітичному словнику, який був складений французькими вченими Жаном Лапланшем і Жаном-Бертраном Понталісом, було вказано: «Едіпів комплекс досягає своєї вищої точки між трьома та п'ятьма роками, у фалічній фазі; його згасання спостерігається при настанні латентного періоду... Едіпів комплекс – основа структурування особистості і формування людських бажань» (Laplanche & Pontalis, 1996: 202–203). У дівчаток Едіпів комплекс трансформується в комплекс Електри. Як відомо, Електра (грец. Ηλέκτρα), вона ж Лаодіка, є донькою Клітемнестри і царя Мікен Агамемнона. Електра є героїнею давньогрецької міфології, вступила у зговір зі своїм братом Орестом, щоб поквитатися зі своєю матір'ю за смерть батька. Закипаючи від люті, вона наважилася вбити власну матір і фізично усунути її коханця задля того, щоб пробудити в ній почуття провини і зробити її нещасною.

Комплекс Електри був запропонований учнем Зигмунда Фрейда Карлом Густавом Юнгом у роботі «Досвід опису психоаналітичної теорії» (нім. Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie – 1913). До того ж у словнику, авторами якого були французькі філософи і психоаналітики Ж. Лапланш і Ж.-Б. Понталіс, зазначалося, що комплекс Електри – це «поняття Юнга, яке позначає жіночий Едіпів комплекс: свідчить про симетричність відносин дітей обох статей до батьків» (Laplanche & Pontalis, 1996: 207).

Статева диференціація вказує на те, що дівчатка в трирічному віці так само, як і хлопчики, проходять етап статевої самоідентифікації. У дівчаток (до трьох років) так само, як у хлопчиків, першим значимим об'єктом, до якого відчувається статевий потяг, є саме матір. Розвиток комплексу Електри породжує в дівчинки на рівні підсвідомості відчуття заздрості щодо осіб чоловічої статі, що знаходяться в її близькому оточенні (батька, брата і т. д.). Ба більше, дівчинка сповнена ненависті щодо власної матері, яку звинувачує в тому, що коли вона з'явилася на світ, то у неї при народженні не виявилася пеніса. І на цьому ж тлі дівчинка переживає страх знецінення представниками сильної половини людства, який трансформується в комплекс неповноцінності (прим. поняття було введено в науковий вжиток австрійським психоаналітиком Альфредом Адлером). Крім того, комплекс неповноцінності в дівчаток нагадує комплекс кастрації у хлопчиків.

Важливо зробити акцент на тому, що комплекс кастрації по-різному може проявлятися в обох статей, адже він властивий як дівчаткам, так і хлопчикам. Наприклад, у хлопчиків страх кастрації (нім. Kastrationsangst) пов'язаний із потенційним покаранням від батька за сексуальний потяг, спрямований у бік матері. У цьому випадку хлопчик фактично перетворюється на заручника ситуації, який, усвідомивши свою провину, потрапляє в полон докорів сумління, які поширюються цензурною структурою психіки «Суперего». З цього випливає, що «Суперего» як контролююча інстанція психіки встановлює етичні норми, які проливають світло на почуття

провини, що терзає душу дитини. Внаслідок кастраційної загрози (втрати пеніса) хлопчику вдається здолати Едіпів комплекс завдяки сублімації (спрямуванню) лібідозної енергії на досягнення успіхів у певних видах діяльності (у спорті, навчанні, музиці і т. д.).

На відміну від хлопчиків, дівчатка, незважаючи на своє відчуття ущербності, упокорюються з фактом кастрації (відсутністю пеніса). Зокрема, у хлопчиків кастраційний комплекс є наслідком ліквідації Едіпового комплексу, а в дівчаток, навпаки, виникнення Едіпового комплексу зумовлене наявністю ознак, що властиві кастраційному комплексу. Дівчинка страждає від комплексу неповноцінності і заздрить хлопчику через те, що у нього є пеніс, який символізує силу, а в неї його немає. Але через деякий час вона зміщує акцент із зони геніталій та намагається всіма силами завоювати увагу батька, якого вона ідеалізує, оскільки на підсвідомому рівні відчуває сильний зв'язок із ним і навіть бажає народити від нього дитину. Едіпів комплекс для дівчинки виражається в довготривалій фіксації на цих бажаннях, яка допомагає їй прийняти свою статеву роль і все-таки поступово позбутися впливу Едіпового комплексу, який є «катализатором» регресивної поведінки. Але при цьому позбавлення від нього загрожує їй втратою прихильності батька.

Загибель Едіпового комплексу відбувається на часовому проміжку, який бере свій початок від фалічної стадії (від 3 до 6 років) та завершується латентною фазою (від 6 до 12 років) психосексуального розвитку. На переконання Зигмунда Фрейда, джерело нейротизму індивіда глибоко приховане в дитячих спогадах, сповнених різного роду переживаннями. Варто також винести за дужки принцип, який свідчить про те, що невротичність дитини є результатом витіснення Едіпового комплексу, який згодом може негативно позначитися на психічному стані вже дорослої людини. Поза тим, вчений акцентує на тому, що розвиток і процес руйнування Едіпового комплексу у хлопчиків та комплексу Електри в дівчаток відбувається неоднаково. Визволення з тенет Едіпового комплексу як у хлопчиків, так і у дівчаток пов'язане з переміщенням у надра дитячої психіки зовнішнього батьківського авторитету, який виступає підґрунтям для формування психічної структури «Суперего».

Переломним моментом у подоланні Едіпового комплексу у хлопчиків є віковий період від 5 до 7 років. Чоловіча ініціація полягає в запозиченні чоловічих рис (ідентифікації з батьком). Тільки через засвоєння чоловічих патернів поведінки і усвідомлення моральних імперативів, що транслюються етичною інстанцією психіки «Суперего», хлопчик буде здатний побороти статевий потяг до матері.

Показником фіксації дорослих чоловіків на фалічній стадії є їх зухвала епатажна поведінка, що корелюється з бажанням досягти успіху і прагненням створити маскулінний образ героя, який є втіленням певного амплуа – донжуанської моделі поведінки. А фіксація дорослих жінок на цій стадії наділяє їх фалічним характером, який можна розпізнати в таких якостях, як незалежність, сміливість, завзятість, почуття власної гідності і т. д. Отже, Зигмунд Фрейд підводить нас до думки, що невротичні поведінкові патерни є першими тривожними дзвінками гомосексуальності, імпотенції в чоловіків і фригідності в жінок і т. д., які сигналізують про незакритий гештальт Едіпового комплексу.

На латентному етапі (прим. курсив мій – М.М.) (нім. Latenzzeit) (від 6 до 12 років) (прим. поняття «сексуальний латентний період» було введено в науковий обіг німецьким лікарем і психоаналітиком Вільгельмом Фліссом) центр уваги дитини зміщується з неї як сексуально проявленого суб'єкта і переноситься на пізнання навколишнього світу. На цьому часовому відрізку в дитини з'являється змога зібрати воєдино всі деталі пазла для самоідентифікації і закласти фундамент Я-ідентичності за повної відсутності фіксованості лібідо і сексуальної інертності або відносної сексуальної латентності. Ключовим моментом цього періоду, на думку Зигмунда Фрейда, є формування світогляду, яке відбувається на тлі пригнічення сексуальних імпульсів, що замінюються моральними та естетичними принципами.

Разом із тим фіксація на латентній стадії може сформувати в дорослої людини комплекс перфекціоніста-трудоголіка, який стає залежним від успіхів у навчанні і надалі може зациклитися на успіхах у кар'єрі та перетворитися на одержимого пориванням здобути необмежену владу. А у разі внутрішнього конфлікту у представника будь-якої статі може виникнути комплекс неповноцінності і відчуття зневіри у власні сили і т. д.

Перш ніж перейти до аналізу генітальної фази розвитку, варто згадати про *прегенітальну* або *садистсько-анальну стадію розвитку дитини* (прим. курсив мій – М.М.). Зигмунд Фройд пише, що «...на першому плані у цій фазі виступають не генітальні часткові потяги, а *садистські* і *анальні* (прим. курсив автора – Зигмунда Фрейда). Протилежність чоловічого та жіночого тут не відіграє жодної ролі; її місце займає протилежність *активного* та *пасивного* (курсив автора – Зигмунда Фрейда), яку можна назвати попередницею сексуальної полярності, з якою вона пізніше і зливається» (Freud, 2020: 327).

Зигмунд Фройд як один з основоположників напряму біогенетичного універсалізму стверджує, що на *генітальному рівні психосексуального розвитку* (прим. курсив мій – М.М.) (від 12 до 22 років) інтерес дитини прикутий до ерогенної зони – геніталій. На генітальну фазу психосексуального розвитку припадає період статевого дозрівання, коли підвищується рівень енергії лібідо і з'являється інтерес до представників протилежної статі. Дослідник підкреслює, що на ранньому етапі підліткового (юнацького) віку дитина проживає «гомосексуальну стадію» та віддає перевагу компанії однолітків однієї з нею статі. Але поступово в підлітка відбувається перехід і «в пубертатний період спостерігається відродження Едіпового комплексу, який долається тим чи іншим вибором об'єкта» (Laplanche & Pontalis, 1996: 202–203). Інакше кажучи, однією з головних ознак руйнації Едіпового комплексу в підлітка є зацікавленість та бажання побудувати відносини романтичного характеру з особами протилежної статі, які за сприятливих умов можуть призвести до створення гармонійної пари.

Інфантильна генітальна стадія (нім. Genitalstadium) включає такі етапи: (1) дитячу ідеалізацію і (2) статеву ідентифікацію (ототожнення себе з одним із батьків тієї ж статі). Зважаючи на вищесказане, можна зробити висновок про те, що у відносинах із батьками дитина, з одного боку, виражає свою любов (прихильність) до них і в неї є бажання їм догоджати, а з іншого боку, вона боїться бути неугодною і не відповідати їх очікуванням, а страх, як відомо, породжує відчуття ненависті. Конфлікти, що спалахують у пубертатний період між батьками і дітьми однієї статі, як правило, спричинені Едіповим комплексом, підлітковою кризою та бажанням дитини самоствердитися. У такому випадку обом батькам у цей період краще уникати конфронтації з дитиною та вибрати правильну стратегію поведінки. Вибраний батьками підхід має ґрунтуватися передусім на принципах здорового глузду, знешкодженні маніпулятивних схем та підтримці нейтральної позиції, особливо це стосується відносин батька і доньки, якого вона завчасно може зробити своїм спільником та, скориставшись моментом, вийти за межі дозволеного заради задоволення своїх потреб.

Висновки. У фокусі цього дослідження перебуває історико-філософська концептуалізація феномена особистості в контексті теорії психосексуального розвитку Зигмунда Фрейда. У процесі розгляду цієї проблематики, по-перше, було з'ясовано, що формування статево-рольової ідентичності особистості залежить від поступового проходження таких стадій психосексуального розвитку (оральної, анальної, фалічної, латентної та генітальної), які на онтогенетичному рівні активують процес трансформації образу «Я».

По-друге, наголошено, що причиною фіксації на будь-якому з вищенаведених етапів може бути як фрустрація (незадоволення дитячих психосексуальних потреб), так і батьківська гіперопіка (тотальний контроль, який не дає змоги дитині проявляти самостійність у вирішенні своїх проблем). По-третє, визначено, що Едіпів комплекс у хлопчиків так само, як і комплекс Електри у дівчаток є джерелом невротичного стану, який є реакцією на внутрішній конфлікт,

що розгорівся між «Воно» (принципом задоволення) та «Суперего» (принципом реальності). По-четверте, підкреслено, що протистояння між безсвідомою інстанцією психіки «Воно» і етичною структурою «Суперего» виникло через заборону реалізації інстинктивних та деструктивних бажань інцестуозного характеру. По-п'яте, встановлено, що кастраційний комплекс у хлопчиків є наслідком подолання Едіпового комплексу. По-шосте, обґрунтовано, що процес руйнування Едіпового комплексу сприяє розвитку етичної інстанції психіки «Суперего», яка підштовхує хлопчика до здійснення правильного вибору – ідентифікації з батьком, а у дівчаток, навпаки, поява кастраційного комплексу (комплексу неповноцінності) є ознакою виникнення Едіпового комплексу.

References:

1. Freud S. (2021) Totem und Tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker. Norderstedt: BoD – Books on Demand GmbH (Lunata Berlin) [in Deutsch]; Freud S. (2018) A General Introduction to Psychoanalysis. A History of Psychoanalytic Theory, Treatment and Therapy. Adansonia Press [in English]
2. Freud, S. (2021). Moses and Monotheism. London: The Institute of Psycho-Analysis – Hogarth Press Ltd [in English]
3. Freud, S. (2020) *Vvedenie v psikhoanaliz: leksii* [Introduction to psychoanalysis: lectures]. Saint Petersburg: Azbuka, Azbuka-Attikus [in Russian]; Laplanche J. & Pontalis J.B. (1996) *Slovar' po psikhoanalizu* [Dictionary of Psychoanalysis]. Moscow: Higher School [in Russian]
4. Parsons, W.B. (2021) Freud and Religion. Advancing the Dialogue. Cambridge: Cambridge University Press – DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108554398>. [in English]
5. Paul R.A. (2021) Our Two-Track Minds: Rehabilitating Freud on Culture.
6. New York, London, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Publishing Inc. (Bloomsbury Academic) (in English)
7. Pederson, T.C. (2015) The Economics of Libido: Psychic Bisexuality, the Superego, and the Centrality of the Oedipus Complex. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group Ltd. [in English]; Solms, M. (2021) The Hidden Spring: A Journey to the Source of Consciousness. London: Profile Books Ltd. [in English]